

Pohřbená paměť: proměna paměti na druhou světovou válku po roce 1989 Procházka Praha

badatelská otázka

Proč na bojovníky proti nacismu vzpomínáme různě?

záměr procházky, základní popis

Účastníci procházky na své cestě analyzují místa, která slouží vzpomínání na účastníky druhé světové války. Pomníky připomínají statečnost a sebeobětování pojící se s frontovými bojovníky či aktivním odbojem proti nacismu v zázemí Protektorátu. Pozornost bude zaměřena na to, jakým způsobem se proměnil přístup k různým osobnostem a kolektivům, jimž byla a je připisovaná heroická role. Monumentální zobrazení symbolů odkazujících na projevy chrabrosti v bojích druhé světové války komunikují stejně a možná i ve větší míře hodnoty tvůrců pomníků, jako ty, za něž jednotlivý odbojáři a frontoví vojáci riskovali životy. Připomínání těch, kteří se zasloužili natolik o porážku Třetí říše, že jejich odkaz necháváme zvěčnit na centrálních místech města, se ukazuje jako velice výběrové. Porovnání dvou pražských pietních areálů spojených se změnou hodnocení různých válečných aktérů poukazuje na proces, jakým naše společnost vnímá hodnotu hrdinství a vybírá své hrdiny. Je zřejmé, že tento mechanismus je v mnohém závislý na aktuálním politickém a společenském režimu.

vzdělávací cíl

Žáci se při práci ve veřejném prostoru budou věnovat analýze pomníků spojených s druhou světovou válkou. V centru jejich zájmu budou symboly komunikující odkaz těch, které v současnosti a v minulosti společnost považuje/ovala za hrdiny. Analytickou prací studenti rozvíjí kompetence čtení vizuální symboliky současných i historických uměleckých děl. Jejich porovnáváním a kontextualizací těchto děl dalšími zdroji v podobě historických pramenů syntetizují svá zjištění v odpovědi na otázku ohledně změny v pojetí hrdinství před rokem 1989 a po něm.

klíčová slova

druhá světová válka - vzpomínání - hrdinství - II. odboj - RAF - KSČ - Rudá armáda - Praha

itinerář procházky

Práce začíná na pohřebišti vojáků Rudé armády na Olšanských hřbitovech. Žáci se věnují nejdříve analýze pohřebiště, zejména by jejich pozornost měla směřovat k centrálnímu památníku padlým sovětským vojákům. Následně se rozdělí do tří skupin. Každá skupina má za úkol věnovat se jedné ze soch připomínajících komunistické antifasisty: Jožku Jabůrkovou, Julia Fučíka a Jana Švermu. Práce zde by měla trvat 35 minut.

Následně se žáci shromáždí opět u sochy rudoarmějce a s učitelem směřují ulicí J. Želivského na stanici metra Želivského (linka A). Následuje cesta metrem ve směru Nemocnice Motol na zastávku Malostranská. Po výstupu z metra skupina přechází rušnou ulici a shromáždí se u Památníku Československých letců RAF. Žáci se následně věnují jeho analýze a následně analyzují nedaleký Památník II. odboji. Práci věnují 25 minut a poté venkovní část aktivity končí.

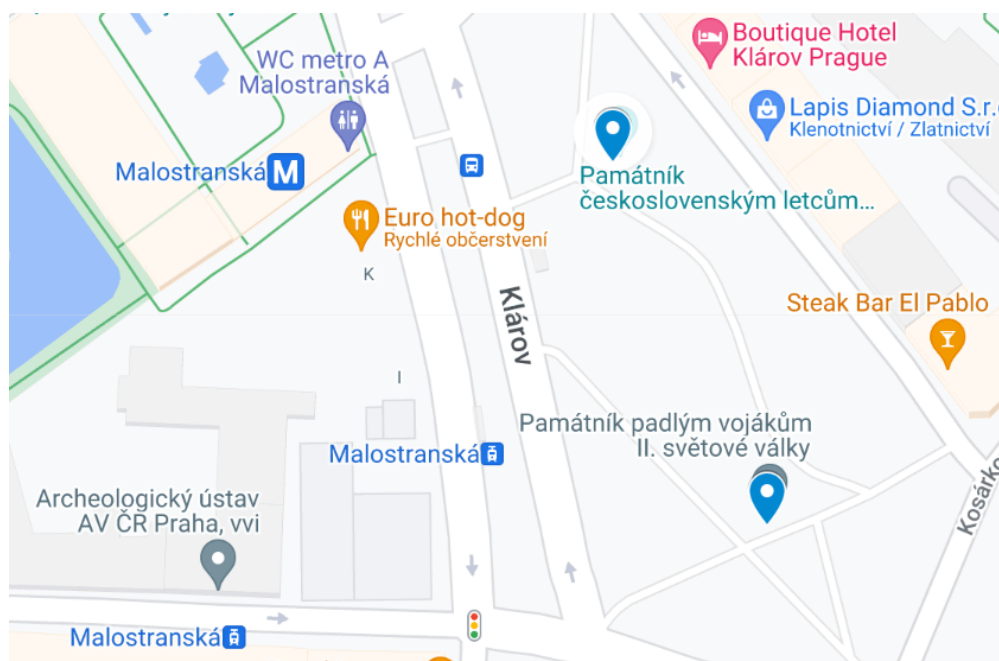
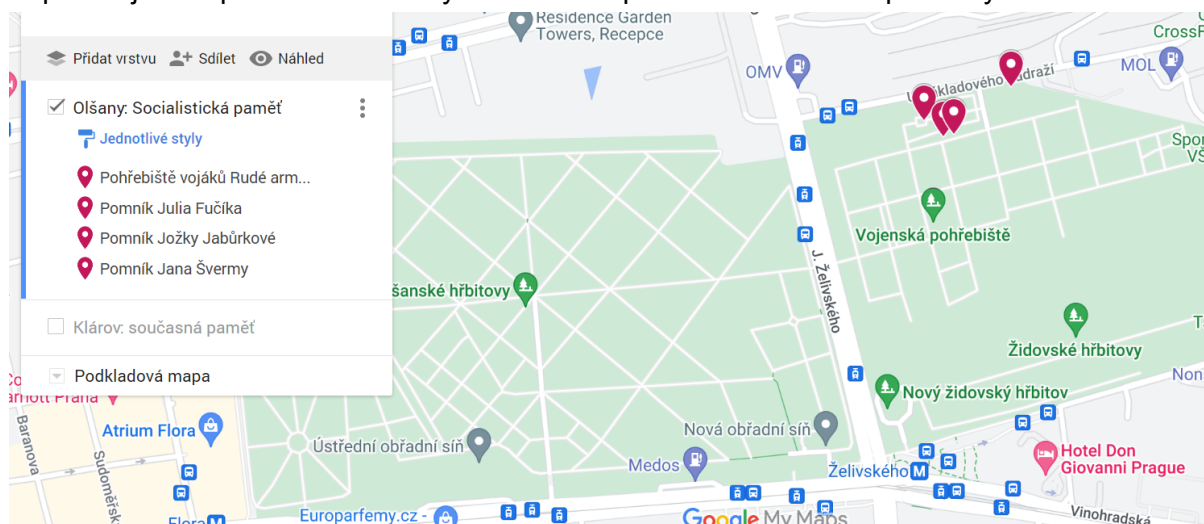
časová dotace: 90 minut (60 minut práce, 30 minut na přesun)

délka pěší trasy: do 1500 m

zvláštní požadavky: jízdenka na metro (24 Kč na jednoho nebo lítačka)

Vzhledem k povaze míst, kam s žáky směřujeme, a jejich vzájemné vzdálenosti lze procházku provést ve dvou variantách. Druhá nabízená možnost organizace aktivity spočívá v rozdělení práce ve veřejném prostoru do dvou termínů. Práci by pak žáci v každé lokalitě mohli věnovat 45 minut bez přejezdu.

organizační poznámka: Velká část práce s žáky se bude odehrávat na pietních místech. Doporučujeme upozornit účastníky na základní pravidla chování na podobných místech.

Aplikace krok za krokem

Úvodní obrazovka

Žák má na výběr ze dvou možností: „přidat objekt“ a „seznam mých objektů“. Zatímco první možnost mu umožňuje analyzovat nový objekt ve veřejném prostoru, druhá jej vede do databáze, kterou si během své práce vytvoří. První kroky vedou přes „přidat objekt“.

Uživatelské jméno

Žák si vybere jméno, pod kterým bude v aplikaci vystupovat. To mu umožní ukládat informace a znovu se k nim vracet v sekci „seznam mých objektů“

Kde se nacházíte?

Žák vybírá jestli se nachází před pomníkem jednotlivci či skupině

Koho nebo čeho je to pomník? Upřesněte

Na základě informací na místě (či dotazu u učitele) žák zjišťuje konkrétní název pomníku.

První pocity z místa

Žák zaznamenává zvukové vjemy důležité pro atmosféru z místa s využitím funkce chytrého telefonu. Může připojit svůj komentář.

Jak na vás místo působí?

Žák zpracovává svůj první dojem z místa a zaznamenává jej výběrem z nabídky. To mu usnadní verbalizovat pocit z lokality.

Jaké informace se o objektu můžete dozvědět přímo na místě, kde se právě nacházíte?

Žák hledá informační tabuli, nápis na pomníku apod. Stručně zaznamenává do textového pole základní údaje, které se dozvěděl.

Jak je zkoumaný objekt přibližně starý?

Žák na základě informací získaných na místě odhaduje přibližné stáří objektu, který analyzuje.

Vyfoťte místo

Žák pořizuje celkovou fotografii místa. Po rozkliknutí rámečku aplikace otevře galerii v telefonu a nabídne možnost aktivovat fotoaparát.

Co má místo připomínat?

Žák vybírá z nabídky výrazy, které podle něj nejlépe vystihují smysl objektu. Svůj výběr doloží fotografií detailu uměleckého díla (takovým důležitým detailem může být např. znázornění zbraně, výraz tváře, dynamika díla apod.).

Práce s historickými prameny a dalšími zdroji

U každého místa následuje práce zaměřená na detailní analýzu pomníku jakožto historického artefaktu (např. focení detailů uměleckého zpracování) a analýza historických pramenů a dalších zdrojů souvisejících z místem. Tato část umožní žákům vnímat historický kontext míst paměti a prohloubit tak svoje znalosti důležité pro interpretaci. Zároveň touto aktivitou rozvíjí kompetence potřebné pro práci s texty a fotografiemi.

Je podle tvého názoru pomník důležitý a měl by být zachován?

Žák na základě získaných znalostí rozhoduje o osudu pomníku. Zastává tak aktivně vlastní postoj na připomínání hrdinů války ve veřejném prostoru.

Shrnutí

Žák uvidí souhrn své práce. Pokud mu některé údaje chybí, může se tlačítkem „předchozí“ vrátit. Nakonec zvolí „uložit objekt“. Všechny informace zapsané do aplikace pak budou k dispozici v sekci „seznam mých objektů“ a budou sloužit jako podklad pro závěrečnou reflexi.

reflexe práce v ulicích

Žáci svojí analytickou práci v ulicích nasbírali do aplikace mnoho různých informací a vlastních dojmů z míst. Následně by je měli využít ve své odpovědi na badatelskou otázku, se kterou svůj žákovský výzkum realizovali. Odpověď žáci mohou sestavit několika způsoby. Nabízíme jich hned několik:

Jejich reflexe práce vede k

- 1) **sepsání eseje** na 150 až 200 slov, ve které žáci vyjádří v souvislém textu svoje stanovisko a podepřou jej promyšlenou argumentací
- 2) **tvorba prezentace**: Žáci využívají dokumentační materiál z aplikace k tvorbě prezentace, která jim bude oporou při představení jejich odpovědi na badatelskou otázku před spolužáky.
- 3) **Diskuse přímo na místě**: Na konci aktivity učitel vyzve žáky, aby sdíleli své postřehy a kolektivně se snažili nalézt odpověď na hlavní badatelskou otázku. by měli formulovat svoji odpověď.

Hlavní badatelská otázka je poměrně náročná. Je vhodné žákům v případě potřeby (např. zmatení z toho, co se po nich vlastně chce) nabídnout dílčí otázky důležité pro závěrečnou reflexi: Co znamená, že se pomníky přesouvají do ústraní? Co vyplývá z toho, že některé pomníky jsou na rušných náměstích a některé v ústraní, kam příliš lidí nezavítá? Které pomníky byste zrušili a proč? Proč mohou pomníky vyvolávat negativní emoce?

Vzhledem k časové náročnosti procházky doporučujeme zadat tvorbu prezentace či sepsání eseje jako domácí úkol či vše učinit součástí projektové výuky.

Původ pramenů a stručné dějiny analyzovaných děl

Níže naleznete krátký popis pomníku a základní informace o jejich historii. Informace slouží pro přípravu učitele, který je může použít při zodpovídání žákovských dotazů, případně při

moderování práce. Rozhodně se však nejedná o informace, které by měl žák přetavit na úroveň svých znalostí. Naopak pro plnění úkolů není potřeba jejich detailní výklad.

Pohřebiště vojáků Rudé armády na Olšanských hřbitovech

Pohřebiště bylo zřízeno po ukončení bojů v Praze roku 1945. Je zde pochováno celkem 492 rudoarmějců, kteří z různých příčin zemřeli ve městě na konci 2. světové války. Autorem architektonické řešení pietního areálu byl architekt Karel Beneš. V centru pohřebiště se nachází pomník ve stylu socialistického realismu z dílny sochaře Jaroslava Brůhy. Součástí areálu je také pohřebiště obětí Pražského povstání, kde jsou pochováni také padlí příslušníci Svobodovy armády. Jižně od nich se pak nachází hroby Bulharů padlých v bojích o Prahu. Místo je nabito určitým kontroverzním potenciálem nejen proto, že nedaleko rudoarmějců odpočívají příslušníci Ruské osvobozené armády (Vlasovci). Více než 40 let platil památník Rudé armády za jedno z ústředních míst paměti socialismu na konec 2. světové války, zatímco dnes se pieta přesunula do jiných míst. Například k hrobům vojáků Commonwealthu, které se nacházejí na jiném místě Olšanských hřbitovů. Každoroční květnové výroční vzpomínkové akce pořádané ruskými organizacemi u hrobů rudoarmějců se často neobešly bez kritiky Sovětského svazu jako totalitního režimu i politiky současného Ruska.

Žáci pomník detailně analyzují: fotograficky dokumentují detaily ústředního pomníku zvláště se zaměřují zejména na symboly sovětského socialismu apod. Kontexty vzpomínání zkoumají skrze úryvky dobového (Rudé právo, květen 1955) a soudobého (server seznam zprávy, květen 2018) zpravodajství a odhalují využívání místa pro účely socialistické politiky paměti i současné kontroverze spojené s pietními akty proruských organizací.

Pomník Julia Fučíka

Bronzová socha Julia Fučíka z dílny sochaře Miloslava Šonky byla odhalena v roce 1979 před vstupem do *Parku kultury a oddechu Julia Fučíka* (dnešní Stromovka) v Praze. Deset let sloužila jako upomínka na odbojovou činnost Julia Fučíka, komunistického novináře spojeného s meziválečnou a ilegální KSČ. Za svoji činnost spočívající v rozšiřování a tvorbě komunistických ilegálních tiskovin byl roku 1942 zatčen a odsouzen k trestu smrti. Během svého věznění v Pankrácké věznici napsal *Reportáž psanou na oprátce* jako sérii motáků, které byly po válce publikovány a na dlouho dobu definovaly komunistickou zkušenost s nacistickou perzekucí. V roce 1990, po rozpadu socialistické diktatury, byl Šonkův pomník snesen a přemístěn z veřejného prostoru do depozitáře Galerie hlavního města Prahy. Stromovka již dále neměla nést Fučíkovo jméno. Objevily se spekulace ohledně jeho odbojové činnosti a možné spolupráce s nacistickým gestapem. Po více než dvaceti letech vyvinuli členové Společnosti Julia Fučíka, instituce navázané na KSČM, iniciativu pro navrácení sochy zpět do veřejného prostoru. Jejich představě o umístění sochy nebylo plně vyhověno, když jí byl v roce 2013 vymezen prostor na Olšanských hřbitovech, blízko hrobů vojáků Rudé armády, a nikoliv na původním místě.

Žáci pomník zkoumají v kontextu Fučíkova idealizovaného životopisu shrnutého do slovníkového hesla z roku 1964. Porovnávají podobu pomníku s oficiální verzí Fučíkova příběhu a odhadují na základě něj důvod, proč pomník vznikl. Dále s pomocí historických pramenů (porovnávání dobové a současné fotografie a četba úryvku z petice požadující opětovné odhalení Fučíkova pomníku) objevují zápletku příběhu o sejmutí pomníku z původního stanoviště před pražským výstavištěm a následném odhalení na Olšanských hřbitovech.

Pomník Jožky Jabůrkové

Pomník Jožky Jabůrkové byl odhalen v roce 1965 v Praze-Košířích. Připomínal komunistickou novinářku, pražskou zastupitelku a odbojáčku. Jožka Jabůrková byla zatčena nacisty v březnu 1939 a posléze uvězněna v koncentračním táboře Ravensbrück. V roce 1942 zde zemřela na následky mučení. Autorkou bronzové sochy v nadživotní velikosti je sochařka Věra Merhautová. Pomník byl původně umístěn v parku u křižovatky ulic Plzeňská a Podbělohorská. V roce 1992 byl na žádost restituentky pozemku, na němž socha Jabůrkové stála, odstraněn a převezen do depozitáře Galerie hlavního města Prahy. V roce 1996 iniciovalo občanské sdružení *Vděčnost*, vedené spoluvězeňkyní Jabůrkové Věrou Pickovou, petici za znovuoživení pomníku. V roce 2002 rozhodlo Zastupitelstvo hlavního města Prahy o umístění pomníku na Olšanských hřbitovech. Na Mezinárodní den žen (8. března) a na výročí úmrtí Jožky Jabůrkové (31. července) se u znovuoživené sochy konají pietní shromáždění. V blízkosti Olšanských hřbitovů Jožku Jabůrkovou dodnes připomíná také pamětní deska. Ta se nachází na domě (Biskupcova 1845/79), v němž Jabůrková žila a v němž byla po vyhlášení Protektorátu zatčena nacisty.

Žáci pomník zkoumají v kontextu idealizovaného životopisu Jožky Jabůrkové shrnutého do slovníkového hesla z roku 1964. Porovnávají podobu pomníku s oficiální verzí jejího příběhu a odhadují na základě něj důvod, proč pomník vznikl. Dále s pomocí historických pramenů (úryvku životopisné knihy z roku 1978 a článku z *Večerní Prahy* ze září 1993) uvažují nad důvody přemístění pomníku z jeho původního stanoviště.

Pomník Jana Švermy

Bronzový pomník Jana Švermy byl odhalen v roce 1969 v parku u tehdejšího Švermova mostu (dnes Štefáníkův most). Připomínal komunistického politika a novináře, jenž v roce 1944 zemřel při přechodu Tater v rámci Slovenského národního povstání. Autorem třímetrového pomníku je akademický sochař Antonín Nykl. Pomník byl na základě svého provedení přezdíván „Sypání ptáčkům“ či „Ramínko na kabáty“. První návrh na odstranění pomníku Jana Švermy vzešel v roce 1994. Jednalo se předně o iniciativu starosty Prahy 1 Jan Bürgermeistera a Konfederace politických vězňů. Do sporu se zapojil i tehdejší americký prezident Bill Clinton, který v té době pobýval v České republice v rámci státní návštěvy. Vyslovil se proti odstranění pomníku (podobně jako Václav Havel či Miloš Zeman). Clinton totiž v roce 1969 pobýval jakožto student u Švermovy dcery Jiřiny Kopoldové. V roce 1997 byl Švermův most přejmenován na Štefáníkův a vrátil se tak ke svému meziválečnému názvu. K definitivnímu odstranění pomníku Jana Švermy došlo v listopadu 1999. Krátce po odstranění sochy byla z domu, v němž Jan Šverma žil, sejmuta bronzová pamětní deska (Tháмова ulice čp. 132, Karlín). V roce 2004 byl na popud KSČM Nyklův pomník znovu postaven v blízkosti pohřebiště Rudé armády na Olšanských hřbitovech.

Žáci pomník zkoumají v kontextu idealizovaného životopisu Jana Švermy shrnutého do slovníkového hesla z roku 1964 a úryvku článku z časopisu *Ahoj na sobotu* z roku 1971. Porovnávají podobu pomníku s oficiální verzí jeho příběhu a odhadují na základě něj důvod, proč pomník vznikl. Dále s pomocí úryvku z odborného textu (knihy *Pomníka a zapomínky* od Zdeňka Hojdy a Jiřího Pokorného) uvažují nad důvody přemístění pomníku z jeho původního stanoviště.

Památník Československým letcům RAF

Památník v podobě bronzové sochy okřídleného lva z dílny sochaře Colina Spoffortha byl v roce 2014 umístěn na pražském Klárově z iniciativy britského velvyslanectví v Praze. Má

připomínat nejen nasazení českých a slovenských letců v bitvě o Británii a dalších bojích druhé světové války, kterých se v jednotkách britského letectva (RAF) zúčastnili, ale také jejich poválečnou perzekuci komunistickým režimem v Československu. Zatímco symbolická postava dvouocasého lva je zamýšlena jako ztělesnění Československa, křídla odkazují k letectvu. Památník jako celek je vyjádřením vděčnosti britského lidu za československé hrdinství. Umělecké ztvárnění, estetická kvalita díla i záměr byly však ihned po odhalení pomníku kritizovány českými uměleckými a intelektuálními kruhy a památník se tak stal kontroverzním místem připomínání moderních dějin.

Žáci pomník zkoumají v kontextu soudobého zpravodajství. Oficiální přístup ke vzpomínání vyplývající z článků z roku 2014 a 2017 (sever idnes.cz a oficiální stránky Prahy 1) porovnávají se zprávami o kauze z roku 2019, kdy se potomci letců RAF veřejně ohrazovali proti chování mladých turistů, které považovali za znevažující. Žáci tak promýšlí význam piety a meze chování na místech vzpomínání.

Památník II. odboji

Památník odboji proti nacistické okupaci měl být odhalen na pražském Klárově u příležitosti šedesátého výročí konce druhé světové války. Vybudování pomníku inicioval Český svaz bojovníků za svobodu. V roce 2003 vypsal radnice Prahy 1 veřejnou soutěž, v níž se sešlo celkem třicet návrhů. Žádný z nich však nebyl vybrán. Radní se posléze obrátili přímo na pět umělců, mezi nimiž byl i David Černý. Ten se nakonec měl stát autorem plánovaného pomníku. Po jeho kontroverzním výroku v rozhovoru pro Nedělní svět ze srpna 2004 („*Mrtvý komunista - dobrý komunista.*“) mu však byla zakázka odebrána. Zadavatele pomníku, Český svaz bojovníků za svobodu, kromě výroku iritoval i počet padlých příslušníků druhého odboje, se kterým Černý pracoval. Na Klárově byl proto realizován druhý vítězný návrh od akademického sochaře Vladimíra Preclíka. Pomník tvoří stylizovaná československá vlajka na žulovém podstavci. Autor v něm aktualizoval svůj návrh pomníku americkým vojákům v Plzni. V květnu 2005 byl položen základní kámen, hotové dílo bylo odhaleno až 25. května 2006. Preclíkův Pomník druhému odboji byl posléze kritizován z hlediska výtvarných kvalit i práce s veřejným prostorem.

Žáci pomník zkoumají v kontextu úryvku projevu vedoucího úřady předsedy vlády, který pronesl u pomníku v květnu 2018. Na základě jeho četby odhalují smysl pomníku a uvažují nad symbolikou jeho uměleckého zpracování.

zdroje:

Markéta Kabůrková - Libor Jůn - David Majtenyi (eds.): *Reportvář Julia Fučíka. Katalog k výstavě*, Praha: Národní muzeum – ÚSTR, 2020, s. 47-48

Petr Kovařík: *Klíč k pražským hřbitovům*, Praha: NLN 2001, s. 83

Jakub Hendrych. *Pravidla umísťování výtvarných děl na veřejných prostranstvích z hlediska jejich vlivu na celkovou kvalitu místa*, in: Dalibor Bača, Anežka Bartlová, Milena Bartlová, et al. *Manuál Monumentu*. V Praze: UMPRUM, 2016, s. 93-99.

Hroby sovětských vojáků: Příběhy rudoarmějců pochovaných na Olšanských hřbitovech, aktualne.cz, zobrazeno 20. 11. 2021

(<https://zpravy.aktualne.cz/domaci/priciny-smrti-rudoarmejcuv-praze/r~ae61674a8de711ea8972ac1f6b220ee8/>)

Markéta Devátá - Oldřich Tůma - Barbora Čermáková - David Weber: *Pamětní místa na komunistický režim v České republice*, Praha: ÚSD 2021, s. 645; viz též interaktivní mapu: (<http://www.pametnimista.usd.cas.cz/praha-1-pamatnik-ceskoslovenskym-letcum-rafi/>)

Ondřej Váša: *Má skutečně vrčet na nás?*, Respekt, 23. 6. 2014, zobrazeno 21. 11. 2021 (<https://www.respekt.cz/externi-hlasy/ma-skutecne-vrcet-na-nas>)

Komunisté opět postavili Švermův pomník, iDnes, 8.11.2004, zobrazeno 21.11.2021 (https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/komuniste-opet-postavili-svermuv-pomnik.A041108_165943_praha_ton)

Labyrinty míst paměti, in: Kamil Činátl. *Naše české minulosti, aneb, Jak vzpomínáme*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2014, s. 267-272.

Památník obětí a vítězů druhého odboje na Klárově, Monuments of Remembrance 1918-2018, zobrazeno 21.11.2021 (<http://monuments-remembrance.eu/cs/panstwa/czechy-3/345-memorial-to-the-victims-and-winners-of-the-second-resistance-in-klarov-2>)

Pomník Jabůrkové bude na Olšanech, iDnes, 22.5.2002, zobrazeno 21.11.2021 (https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/pomnik-jaburkove-bude-na-olsanech.A020522_162748_praha_ton)

Pražské památníky - Horáková, odboj, Charta 77, Stream.cz, 20.11.2018, zobrazeno 21.11.2021 (<https://www.stream.cz/vetrelci-a-plamenaci/prazske-pamatniky-horakova-odboj-charta-77-319957>)

Připomněli a uctili Jabůrkovou i Pickovou, Haló noviny, 7.3.2018, zobrazeno 21.11.2021 (<http://halonoviny.cz/articles/view/47249949>)

Pietní akt u pomníku Jožky Jabůrkové, YouTube, 30.7.2012, zobrazeno 21.11.2021 (https://www.youtube.com/watch?v=67v51h_4qDk)

Ztráta paměti – Jan Šverma, Haló noviny, 13.6.2011, zobrazeno 21.11.2021 (<http://www.halonoviny.cz/articles/view/222891>)